

Lőrincz László

DIGITÁLIS SZAKADÉK ÉS INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM

Lisa J. Servon: *Bridging the Digital Divide*. Blackwell, 2002.

Barry Wellmann–Caroline Haythornthwaite (szerk): *The Internet in Everyday Life*. Blackwell, 2002.

Az *Information Age Series* (Információs kor sorozat) második és harmadik könyveként jelent meg Lisa J. Servon *Bridging the Digital Divide* című könyve és a *The Internet in Everyday Life* című gyűjtemény, Barry Wellmann és Caroline Haythornthwaite szerkesztésében 2002-ben. A sorozatot Manuel Castells szerkeszti és a Blackwell kiadó gondozza. Mindkét könyv címe ígéretes, új, eddig össze nem foglalt területekről szól, amelyek elvileg fontos kiindulási pontot jelenthetnek ahhoz, hogy az interneten megtalálható, a témába vágó tanulmányok rengetegében el tudjunk igazodni, és ki tudjuk válogatni az igazán újdonságot hozó, tudományos igényű elemzéseket. Azonban a két könyv elolvasása után, sajnos nem állíthatjuk, hogy akár a sorozat, akár Manuel Castells szerkesztő neve erre biztosíték lenne. Holott a következő kötet is izgalmas témát dolgoz fel, amelyet Matthew Zook jegyez, és a *The Geography of the Internet* címmel jelenik meg.

Lisa J. Servon *Bridging the Digital Divide (A digitális szakadék áthidalása)* című könyve azokat az erőfeszítéseket foglalja össze, amelyeket az Egyesült Államokban tettek annak érdekében, hogy azokat is „bekapcsolják az információs társadalomba”, akik egyébként kimaradtak volna belőle.

A könyv alapvetően az eddig történt intézkedések, kezdeményezések összefoglalását adja, nem jellemző rá, hogy a szociológiai összefüggések alapos vizsgálata után normatív érveket vonultatna fel arról, hogy hol *kellene* tenni valamit, illetve, hogy milyen típusú intézkedésekre, kezdeményezésekre lenne szükség. Bár a politika értékelésekor is erős szociológiai alapra lehetne helyezni a digitális szakadék kérdését, keresve olyan felszín alatti összefüggéseket, amelyek bizonyos „érzékeny pontokat” tárnának fel a problémák gyökerének megragadására – a szerző ezt nem teszi meg. Ennek oka, valószínűleg az író irányultsága lehet: *professor of management and urban policy*. A digitális szakadék ilyen oldalról történő megközelítése egyébként az USA-ban nem ritka, sokan foglalkoznak a kérdéssel ebből a megközelítésből, ezért a téma iránt Magyarországon érdeklődők számára is érdemes ezt a nézőpontot is megismerni.

Ebből a megközelítésből a digitális szakadék empirikus leírásával foglalkozó 2. fejezet nem túl ambiciózus: az NTIA jelentések három hullámára, illetve a Pew Internet & American Life Project eredményeinek összefoglalására korlátozódik, a témában valamennyire olvasott érdeklődőknek tehát nem nyújt új információt, viszont hasznos összefoglaló lehet a témával először találkozó számára.

A digitális szakadék definíciójánál a szerző felhívja a figyelmet, hogy nem csak szűken a hozzáférést kell vizsgálni, hanem fontos tényezője az egyenlőtlenségeknek a

képzés, és a megfelelő (megfelelő nyelvű, illetve helyi) tartalom is. Fontos, hogy a szerző a digitális szakadékra nem, mint valami önmagától való rosszra gondol. Megindokolja, hogy ez egy tágabb egyenlőtlenség-rendszer része, és a szegények bekapcsolás az információs társadalomba gyakorlatilag az egyenlőtlenségekre fókuszáló szociálpolitika fontos eleme lehet.

Ezután a bevezető után a könyv összefoglalja az eddigi kezdeményezéseket és szakpolitikákat. Először az amerikai teleház mozgalom (*Community and Technology Center, CTC*) történetét írja le részletesen interjúk alapján, majd pedig a szövetségi és állami intézkedéseket. A következő fejezet a fiatalokra fókuszáló, elsősorban a teleházakban zajló programokkal ismerteti meg az olvasót, de néhány iskolai programra is kitér.

Kiderül, hogy az amerikai teleházak nem csak hozzáférést biztosítanak a szegényeknek, hanem képzést is, és néha a helyi civil szervezetekkel együttműködve segítenek a helyi hálózatok kiépítésében is. Megvilágítja a szerző a teleházak működésének problémáit is: egyrészt nehezen tudnak megfelelő személyzetet találni, mert az USA-ban is nagyon keresettek még az informatikai szakemberek, másrészt a támogatók nehezen adnak pénzt a működésre, mindig csak a fejlesztéseket szeretnék támogatni. Ezenkívül a bemutatott példák is alátámasztják, hogy egy sikeres, nagy hozzáadott értékkel rendelkező programhoz elhivatott, karizmatikus vezetőre van szükség.

A hatodik fejezetben a szerző a digitális szakadék áthidalásának szociálpolitikai indokát gazdaságfejlesztési szempontból is alátámasztja. Különböző felmérések kimutatták, hogy az informatikai szakmákban munkaerőhiány van az Egyesült Államokban. Ez fontos gátja lehet a gazdasági fejlődésnek, és a hiányt többek között speciális vízumok kiadásával oldják meg. Ezért fontosak az informatikai képzések.

A könyv nagy értéke, hogy részletesen bemutatja az egyesült államokbeli civil kezdeményezéseket és az állami programokat. Számos innovatív helyi kezdeményezést ismerhetünk meg, amelyek a helyi döntéshozók és a civil szervezetek, a téma iránt potenciális érdeklődők számára sok ötletet tartalmazhat. Az állami programok is sok tanulsággal járnak, bár alkalmazhatóságukat sok esetben korlátozza, hogy az amerikai intézményrendszerre épülnek. Például az informatikai képzésben az ún. *community college*-ok szerepét nehéz átültetni, mivel Magyarországon nincsenek ilyen intézmények.

A könyv tanulságai mindenesetre nehezen vonatkoztathatóak más területekre. Talán azért sem, mivel a szerző a tárgyalásnál nem alkalmazza a közpolitika-elemzési megközelítést sem, így a programok mérlegelése, akár a sikerek, akár az esetleges sikertelenség okainak értékelése (egyáltalán feltárása) meglehetősen felszínes marad. Zavaró továbbá a könyvben, hogy bár a szerző megemlíti, hogy fontos az állami intézményrendszerek (iskolák, könyvtárak) szerepe – kiderül, hogy szerepük valójában jelentősebb, mint a teleházaké (minden könyvtárban van már Internet-hozzáférés) –, a könyv mégsem foglalkozik velük érdemük szerint. Egy-két iskolai programról esik csak szó, és mindössze öt oldal szól az iskolák nehézségeiről. A teleházban készült interjúk alapján fény derül arra, hogy komoly problémák vannak egyes (valószínűleg hátrányos helyzetű) iskolákban, mert ott csak gépelni tanulnak a diákok. Egy teljes fejezet mutatja be a teleházak történetét interjúk segítségével. A könyv azonban gyakorlatilag nem foglalkozik az új pedagógiai módszerekkel, könyvtárakkal, holott ezek a programok

léteznek. A könyvtárosok és a pedagógusok amerikai és nemzetközi konferenciákat is rendeznek, tehát ez a hiányosság nem magyarázható azzal, hogy ne lenne mit feltérképezni ezen a területen.

Összességében bár a benne található információk miatt hiánypótlónak tekinthető a könyv, azonban sem a tematikájában, sem a tárgyalás módszerében, sem pedig a megközelítésmódjában nem tekinthető kiemelkedő alkotásnak.

Különösen egy szociológus számára tudományosabb megközelítésűnek tűnik a Barry Wellmann és Caroline Haythornthwaite szerkesztette *The Internet in Everyday Life* című kötet. Ennek tizenkilenc tanulmánya jelentős előrelépést jelent az Internet társadalmi hatásainak vizsgálatában. Részben azért, mert szakítanak azzal a kilencvenes években és korábban jellemző hagyománnyal, hogy a szerzők az Internet jövőjéről és az információs társadalomról alkotnak víziókat, illetve azzal a megközelítéssel is, amely ezeket a narratívákat próbálja meg empirikusan cáfolni vagy igazolni. A kötet szerzői nem akarnak új társadalomértelmezési kereteket kialakítani, amelyek az információs társadalom jellemzői lesznek, hanem beillesztik az Internetet, mint médiumot a „mindennapi élet” egyéb cselekvéseinek rendszerébe. Így az Internet kutatásának kiindulópontjai lehetnek a mindennapi életre alkalmazható szabályszerűségek és a szociológiai eredmények. Mivel a könyv mindennapi élet tematikájára fókuszál – nem próbálja meg megragadni a társadalom egészének megváltozásnak problematikáját mindössze néhány száz oldalon.

Más a kutatás tárgya is: nem avantgárd jelenségek konceptualizálásáról van szó, hanem egy széles rétegek által mindennapi célokra használt médium elemzéséről. Ezt persze a való világ változása, az Internet használatának elterjedése segítette elő. Vállalt törekvése is a szerzőknek, hogy „kimozdítsák az Internetet a kibertérből, és a mindennapi élet szférájában kezeljék”. Ezzel az elmozdulással az Internet szociológiai kutatása közelebb kerül a szociológia egyéb, legitim területeihez.

Másrészt a kötet szerzői módszertanilag sem makrotrendeket állítanak fel aggregát adatok alapján, mint ahogy ezt a „*communication studies*” irányzat tagjai gyakran teszik, hanem empirikus adatok (kérdőívek, időmérleg-vizsgálatok, interjúk, stb.) mikroelemzésével, tehát a hagyományos empirikus szociológia eszközével próbálják meg téziseiket igazolni.

Ennek a megközelítésnek köszönhetően a szerzők az Internetet, mint témát közelebb hozzák a tudományos területhez, alkalmassá teszik tudományos vitára. Az, hogy az Internet problémáit ilyen szempontból (is) kellene vizsgálni, a szociológus számára magától értetődő, nem tekinthető forradalmi újításnak. Az sem igaz, hogy korábban ne születtek volna hasonló jellegű tanulmányok, de mindenesetre ez a megközelítés nem volt általános, magam ilyen átfogó kötetről nem tudok.

A kötet első hat tanulmánya elvileg megalapozó jellegű: arról szól, hogy ki mire használja az Internetet, illetve a digitális szakadék kérdései kerülnek tárgyalásra. Ebben a témában a könyv nem hiánypótló: különböző kutatók és kutatóintézetek világszerte közölnek hasonló témájú tanulmányokat, ezek gyakran hozzáférhetőek az Interneten is – bár mindenképpen továbblépést jelentenek a Servon könyv elején található összefoglaláshoz képest. Ezenkívül több szerző próbálja meg tesztelni a „Növeli-e az internetezés a társadalmi tőkét?” hipotézist. Az első részben található tanulmányok igen vegyes képet mutatnak. *Chen, Boase* és *Wellmann* írásában például komoly módszertani problémák vannak, amelyekre nem hívják fel a figyelmet a szer-

zők; *Wagner, Pischner* és *Haisken-DeNew* tanulmánya pedig meglehetősen koncepciótlannak tűnik.

Számomra az első részben *Anderson* és *Tracey* tanulmánya tűnt kiemelkedőnek. Ők longitudinális adatok alapján több módszerrel vizsgálják, hogyan változik egyes tevékenységekre fordított idő az Internet-használat kezdete, és ennek abbahagyása kapcsán. Megközelítésük szerint nem egyszerű oksági viszony van az Internet és a tevékenységek megváltozása között, hanem ezek a változások beépülnek az életmód egyéb változásaiba is. Megállapították, hogy az internetezés kapcsán csak kevés elsődleges tevékenységre fordított idő csökkent (például hobbi), a másodlagos tevékenységek között pedig nem lehetett csökkenést kimutatni, azaz az internetezés inkább több különböző tevékenységtől lopott idő. Az eredményeknél mindenesetre figyelembe kell venni, hogy a vizsgált csoport nem túl gyakori Internet-használókból állt. Kimutatták a tapasztalat hatását is, azaz, hogy a tapasztaltabb felhasználók több időt fordítanak az internetezésre.

Érdekesség továbbá az első részben *Neustadt*, *Robinson* és *Kestnbaum* tanulmánya, ami igazából inkább reklám, mint tanulmány. Az írás egy, az Internet szociológiai kutatásával foglalkozó Web-oldalt mutat be. Az oldalon az Internet kutatásával kapcsolatos cikkeknek található egy nem túl átfogó gyűjteménye – gyakran a kötet szerzőinek tollából. Megtalálhatóak itt továbbá nem túl friss, de letölthető, vagy on-line elemezhető, az Internet-használattal kapcsolatos nyilvános amerikai adatbázisok, amelyekből részben a szerzők maguk is dolgoztak. Mivel ezek a magyar olvasók szempontjából is igen érdekesek lehetnek, csatlakozom én is a reklámozáshoz: www.webuse.umd.edu

A második rész azt vizsgálja, hogy milyen tevékenységeket helyettesít az e-mailezés és az internetezés. A tanulmányok időmérleg adatokat használnak. A kérdésfelvetés szerintem igen fontos, és a módszertan is újszerű, adekvát. Ezeknek a tanulmányoknak összességében sikerül alaposan körüljárnia ezt a témát, ezért véleményem szerint a könyv legérdekesebb részét alkotják. Közülük kettők emelnék ki:

Nie, Hillygus és *Erbring* arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen tevékenységek végzése helyett interneteznek az emberek. Módszertanilag érdekes, hogy az időmérleg-felvételben amiatt, hogy ne legyen túl megterhelő az adatszolgáltatás, az előző nap néhány véletlenszerűen kiválasztott órájára vonatkozóan tettek fel csak kérdéseket. Tekintve, hogy a tevékenységek kontextusát is vizsgálták, kiderült, hogy az emberek általában egyedül interneteznek. Így nem meglepő az az eredmény, hogy a munkahelyi internetezés csökkenti a kollégákkal való kapcsolatra szánt időt. Továbbá az otthoni internetezés nem a feltétlenül szükséges tevékenységektől veszi el az időt, hanem az olyan kötetlenebb programoktól, amelyeket egyébként a barátokkal, vagy a családdal lehetne eltölteni. Az e-mailek száma viszont az internetezési idővel kontrollálva nem mutat ilyen hatást. Érdekes összehasonlítás az Internet és a TV kapcsán, hogy az emberek inkább közösen tévéznek, az Internet viszont több figyelmet is igényel, így ennek hatása izolálóbb lehet.

Ezzel részben ellentmondó eredményeket mutat be *Robinson, Kestnbaum, Neustadt* és *Alvarez*, akik szintén időmérleg adatokat használtak. Mivel kis mintából dolgoztak, azok mellett, akiknél az időmérlegben jelezték, hogy előző nap interneteztek, az internethasználóknak egy tágabb csoportját is megvizsgálták: azokat, akik saját bevallásuk szerint szoktak internetezni. Azokról, aki saját bevallásuk szerint interneteztek, kiderült, hogy több időt töltenek barátokkal, munkatársakkal, több írott médiát is hasz-

nálnak (emiatt az Internet nem tekinthető ezek funkcionális helyettesítőjének), és általában több időt töltenek társas tevékenységekkel. Azokról, akik előző nap interneteztek, néha ezzel ellentétes hatásokat mutattak ki, de mivel itt kicsi volt az elemszám, nem volt szignifikáns a különbség.

A harmadik rész az Internet és az emberi interakciók, kapcsolatok, társadalmi részvétel problémakörével foglalkozik.

Quan-Haase, Wellmann, Witte és *Hampton* az Internet és a társadalmi tőke közötti kapcsolatot vizsgálja, valamint, hogy ki milyen on-line tevékenységeket végez, ezért átfedés érzékelhető az első részben található más cikkekkel. *Kavanaugh* és *Patterson* Blacksburg egyetemvárosban vizsgálta, hogy a hozzáférés egy újonnan kiépített szélessávú hálózathoz hogyan befolyásolja a közösségi tevékenységet. Eredményül azt kapták, hogy az Internet nem növeli a közösségi tevékenységek gyakoriságát. Ezzel Putnam hipotézise igazolódott, miszerint az internetezők egyébként is aktívak társadalmilag, az internetezés olyan helyként szolgálhat, ahol ezt az aktivitást ki lehet fejteni, mint például egy egyesületben, de nem növeli az off-line aktivitást más tényezőket változtatlanul hagyva. *Hampton* és *Wellmann* egy Netville nevű elővárosi települést vizsgálnak tanulmányukban. Azt találják, hogy akik odakerülnek, azok gyakran elvesztik előző kapcsolataikat, de az Internet segít ezek fenntartásában.

A negyedik rész különböző internetes tevékenységeket vesz górcső alá. A tanulmányok témája itt meglehetősen vegyes, az indiai agrárkutatóktól a japán anyákig, és az amerikai távmunkás ügynökökig mindenki szóba kerül. Több érdekes tanulmány is szerepel ebben a részben, amelyek érdekes eredményeket, módszereket, vagy kérdéseket mutatnak be, ezeket emelném ki.

A többihez képest például viszonylag kiterjedt szociológiai irodalomra támaszkodhat *Boneva* és *Kraut*, akik a férfiak és nők e-mailezési szokásait vizsgálják kvantitatív és interjú módszerek kombinációjával. Hipotézisük, hogy a nők kommunikációjának e-mailen is hasonló jellemzői vannak, mint máshol: inkább expresszív, mint instrumentálisak, továbbá nagyobb körben e-maileznek, ők ápolják a család szimbolikus tőkét.

Haythronthwaite és *Kazmer* egy távoktatásban résztvevő csoport tapasztalatai követte végig, leírva a felmerülő problémákat. Az oktatási program miatt sok tevékenységet fel kellett adniuk a diákoknak, ez sok plusz energia-befektetést jelentett nekik. Először a saját pihenési tevékenységüket adták fel, majd a barátokkal töltött időt. A tanulás miatti erőfeszítésben különböző módon segítették a tanulókat családtagjaik, és általában a munkáltatójuk is támogató hozzáállású volt. A legfontosabb azonban a társaik on-line segítsége volt, amit a programban kialakított on-line terek tettek lehetővé. Ezekben a kapcsolatokban nagy szerepe volt a diákok korábbi személyes találkozásának.

Salaff egy hasonló új, Internet által lehetővé vált formát, a távmunkát vizsgálta kanadai ügynökökkel készített interjúk alapján. Sok problémát tár fel ennek kapcsán: amiatt, mert a dolgozókat távmunkára kényszerítették, azok gyakrabban végeznek rejtett munkát, pótlólagos költségeik merültek fel, nehézséget okozott számukra a többi családtag menedzselése, nem tudtak közösségi tevékenységet folytatni munkatársakkal, stb. A cikk nem teljesen kimondott tanulsága, hogy a távmunkával igazából a munkaadó járt jól, a munkavállalók pedig rosszul.

Miyata tanulmánya több szempontból is érdekes volt. Azt vizsgálja, hogy hogyan segítik az on-line közösségek a japán anyákat, az on-line közösségek kérdőíves meg-

keresésének módszerével. Kimutatta, hogy a gyerekneveléssel kapcsolatos olyan stresszt, amelyik a gyakorlat hiányából fakad (miért nem eszik a gyerek) a hagyományos rokoni támogatás csökkenti jobban, míg az egyedüllétből származót jobban csökkenti az on-line közösség támogatása. Érdekes volt módszertanilag is az általa alkalmazott strukturális egyenletek modellje, illetve az eredmények között figyelemre méltó volt az on-line részvétel szerepe. Megállapította ugyanis, hogy az objektív on-line támogatás csak abban az esetben járul hozzá a (szubjektív) jólléthez, ha ehhez on-line részvétel (hozzászólás a vizsgált fórumokhoz) is társul.

Elsősorban módszertanilag volt szokatlan *Lunn* és *Sumann* tanulmánya, akik az on-line vásárlás magyarázatára nem a hagyományos regressziós, hanem a magyarázó változókból főkomponens-elemzéssel képzett ortogonális faktorokat használtak.

A tanulmányok tehát mind empirikus elemzéseken alapulnak, és gyakran innovatív, többfajta technikát ötvöző módszertant használnak. Azonban, mivel még viszonylag kevés ilyen típusú elemzés született, kevésbé találhatóak olyan korábbi elemzések, amelyekkel összevethetőek lennének az eredmények, s így a módszertani különbségek hatása is értékelhető lenne. Továbbá, a téma viszonylagos újdonsága miatt kevés olyan elmélet van, amelyet alkalmazni tudnának. Ezért a tizenkilenc tanulmány közül kevés jut el annál tovább konceptuálisan, hogy az Internet „hatásait” vizsgálja, azaz, hogy tágabb szociológiai megalapozása lenne. Általában ugyanazt a néhány alapösszefüggést vizsgáló tanulmányt használják (például Putnamot az Internet – társadalmi tőke kapcsán), illetve az Internet korábbi iskoláihoz tartozó „elméletekből” (utópia és társai) indulnak ki. Részben ez az oka, hogy a hivatkozások nagyon hasonlóak a cikkekben, amihez az is hozzájárulhatott, hogy látszólag közös projektként jött létre a könyv.

E kötet – véleményem szerint – hasznos abban a tekintetben, hogy több fontos alaphipotézist fogalmaz meg az Internet hatásaival kapcsolatban, ami egyrészt viszonyítási pontként nagyon hasznos további kutatásokhoz, másrészt sok új ötletet is adhat áttekintésük. A cikkek tárgyalásmódja, módszertani következetessége, hipotéziseik ambiciózussága azonban erősen hullámzó. A tematikusan válogatott, egymásra épülő szerkezet jelentős hozzáadott értékkel bírhatna egy ilyen válogatásnál, a szerkesztőknek azonban nem sikerült megfelelően kihasználnia ezt a lehetőséget. A könyv tehát jelentős előrelépést jelent az Internet szociológiai kutatásában, de a benne található tanulmányok olvasása vegyes élvezeti értékkel bír.